

PROTESTÁNS MAROSVÁSÁRHELY

Szerkesztette

Ötvös József, Berekméri Árpád-Róbert és

Gálfalvi Ágnes

Marosvásárhely, 2018

Dokumentum Egyesület – Lector Kiadó

500
reformáció

A kötetet illusztráló fotókat térítésmentesen bocsátották rendelkezésünkre a következők:

Bálint Zsigmond (166–232. alsó, 170. felső-alsó, 171. felső kép),
Cseke Kata (333. felső, 338. alsó, 346. felső kép),
Cseke Szilárd (232. felső kép),
Karácsony István (173. alsó – 174. felső kép),
Kiss Gábor (93. felső kép),
Magyari Hunor (93. alsó, 167. alsó, 334. felső, 335. felső – 338. felső,
339. felső – 346. alsó kép)
Plájás István (167. felső, 174. alsó – 175. felső-alsó, 229. felső, 334. alsó kép),
T. Horváth Iringó (171. alsó – 173. felső kép).

© Ötvös József et al., 2018

© Dokumentum Egyesület, 2018

© Impress–Népújság, 2018

A kiadás támogatója az Emberi Erőforrások Minisztériuma.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Protestáns Marosvásárhely / Szerkesztette: Ötvös József, Berekméri
Árpád-Róbert és Gálfalvi Ágnes. - Târgu Mureș : Dokumentum
Egyesület, 2018
ISBN 978-606-94250-2-2
I. Ötvös, József (ed.)
II. Berekméri, Árpád-Róbert (ed.)
III. Gálfalvi, Ágnes (ed.)

Tartalom

Előszó

9

A REFORMÁCIÓ ÉS JELES SZEMÉLYISÉGEI

<i>Papp Noémi</i> : Luther Márton	14
<i>Lakatos Péter</i> : Kálvin János	17
<i>Nagy József Levente</i> : Zwingli Ulrich	22
<i>Nagy József Levente</i> : Zwingli hatása az erdélyi reformációra	32
<i>Kolumbán Vilmos</i> : Honterus János és Brassó reformációja	37
<i>Kovács Sándor</i> : Dávid Ferenc élete és reformátori munkássága	41
<i>Simon Zsolt</i> : Göcsi Máté, az első marosvásárhelyi református püspök	46
<i>Veress László</i> : Bod Péter	51
<i>Deé Nagy Anikó</i> : A református főember, gróf széki Teleki Sámuel	59
<i>Ábrám Zoltán</i> : Gecse Dániel, Marosvásárhely humánus orvosa	63
<i>Kimpián Annamária</i> : Antal János református püspök	67
<i>Dézsai Eleonóra</i> : Miért sötét Tolnai Lajos világa?	72
<i>György Veress Imola</i> : Bernády György, a református főgondnok	79
<i>Ötvös József</i> : Csiha Kálmán református püspök	84

A REFORMÁCIÓ HATÁSA

<i>Domahidi Béla</i> : „Meg vagyok keresztelve”	97
<i>Domahidi Béla</i> : „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre”	102
<i>Zöld György</i> : A magyar nyelvű bibliafordítások kezdetei	107
<i>Szabó László</i> : Károli Gáspár és a Vizsolyi Biblia	113
<i>Buzogány Dezső</i> : A Marosvásárhelyi Hitvallás	116
<i>Lőrincz István</i> : A hitvallások története	120
<i>Péter Éva</i> : A reformáció hatása a gyülekezeti éneklésre	125
<i>Benkő Tímea</i> : Az evangélikus énekeskönyvek mint a reformáció gyümölcsei	130
<i>Bustya Dezső</i> : Presbiter és presbitérium az erdélyi református egyházban	135
<i>Nagy Ákos</i> : Reformáció és egyházművészet	140

<i>Kovács Mária-Márta: A marosvásárhelyi református egyházközség úrasztali készletének rövid története</i>	146
<i>T. Horváth Iringó: A marosvásárhelyi református gyülekezet régi textíliáiról</i>	151
<i>Lakatos Péter: Két muzeális értékű könyv</i>	156
<i>Bodolai Gyöngyi: „Egymás terhét hordozzátok!”</i>	160

EGYHÁZI INTÉZMÉNYEK

<i>Benedek Zsolt: A református schola particula</i>	179
<i>Benedek Zsolt: A marosvásárhelyi Református Kollégium (1718–1947)</i>	183
<i>Kimpián Annamária: A marosvásárhelyi Református Kollégium könyvtárának rövid története</i>	191
<i>Berekméri Árpád-Róbert: A református temető a 17–18. században</i>	195
<i>Berekméri Árpád-Róbert: Református levéltárak Marosvásárhelyen</i>	200
<i>Csíky Csaba: Volt egyszer egy Dalkör. 150 éves a marosvásárhelyi kórusmozgalom</i>	206
<i>Barabás László: Főiskola a Vártemplom mellett</i>	211
<i>Ábrám Zoltán: A marosvásárhelyi Református Assisztensképző Iskola</i>	217
<i>Ábrám Noémi: „Együtt az életért.” Diakóniai munka a Maros megyei református egyház keretében</i>	223
<i>Les Zoltán: És ami ma a Bod Péter Tanulmányi Központ helyén működik</i>	227

PROTESTÁNS GYÜLEKEZETEK

<i>Adorjáni Dezső Zoltán: A Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház rövid története és jelene</i>	237
<i>Papp Noémi: A Marosvásárhelyi Evangélikus-Lutheránus Egyházközség</i>	241
<i>Kató Béla: Az Erdélyi Református Egyházkerület</i>	244
<i>Ötvös József: Az erdélyi református egyház szervezete</i>	249
<i>Henter György: A Marosvásárhely I. Református Egyházközség és a Vártemplom</i>	254

<i>Berecki Sándor – Lakatos Péter: A Marosvásárhely II. Gecse Utcai Református Egyházközség és a Kistemplom</i>	259
<i>Lőrincz István: A Marosvásárhely III. Alsóvárosi Református Egyházközség</i>	263
<i>Bartha Zoltán – ifj. Bárócz Huba: A Marosvásárhely IV. Szabadi Úti Református Egyházközség</i>	269
<i>Kántor Attila Béla: A Marosvásárhely V. Felsővárosi Református Egyházközség</i>	275
<i>Csenteri Levente: A Marosvásárhely VI. Meggyesfalvi Református Egyházközség</i>	280
<i>Dénes Katinka: A Marosvásárhely VII. Szabadság Úti Református Egyházközség</i>	285
<i>Berekméri Árpád-Róbert: A Marosvásárhely VIII. Cserealja Református Egyházközség</i>	289
<i>Nagy József Levente: A Marosvásárhely IX. Tulipán Utcai Református Egyházközség</i>	294
<i>Grosz Imola: A Marosvásárhely X. Kövesdombi Református Egyházközség</i>	299
<i>Bálint Benczédi Ferenc: A magyar unitárius egyház</i>	302
<i>Nagy László: A marosvásárhelyi unitáriusok története. A Marosvásárhelyi Bolyai Téri Egyházközség</i>	311
<i>Kecskés Csaba: A Marosvásárhelyi–Kövesdombi Unitárius Egyházközség</i>	320
<i>Kelemen J. Sándor: A Marosvásárhelyi Magyar Baptista Gyülekezet</i>	326
<i>A kötet szerzői</i>	349

zwingliánusok vagyunk, mint kálvinisták.” Helyesebb inkább így fogalmaznunk, a történeti tények ismeretében, hogy mindaz, ami a reformáció idején Zürichben Zwingli nyomán történt, nemcsak befolyásolta a magyar reformációt, hanem az erdélyi református-kálvinista egyház megszületéséhez vezetett.

Zwingli nem alapított egyházat, a világon egyetlen egyház sem viseli a nevét. Luther munkásságát elemezve egy alkalommal ezt mondta: „Én senki nevét nem akarom hordozni, csak az én főmesteremét, a Jézus Krisztusét, kinek harcosa vagyok.” Reformátusokként mi is Jézus Krisztus egyháza akarunk lenni, de Zwingli Ulrich teológiai örökségéért, amely él a mi egyházunkban is, hálát adunk Istennek.

Honterus János és Brassó reformációja

Luther Márton 1517. október 31-én kifüggesztett tételeivel kezdődött el a reformáció Európa-szerte. Az Ágoston-rendi szerzetes eszméi a Magyar Királyság területén aránylag korán, már az 1520-as évek elején megjelentek. Kezdetben a könyvkereskedői szempontok alapján összeválogatott Luther-művek, később a szász és a magyar peregrinusok terjesztették a németországi reformátor tanítását. Sopronban a ferencesrendi szerzetesek már 1522-ben reformátori szellemben prédikáltak, arra készítve a helyi lakosságot jelentős részét, hogy állást foglaljanak a reformok mellett. A felvidéki bányavárosok ugyancsak 1522 után kezdtek rokonszenvezni az új tanokkal, itt működött Cordatus Conrad, Henckel János és Melancthon Fülöp tanítványa, Coxe Lénárd is.

Az erdélyi városok közül először a szász városok fogadták el a reformokat, a nyelvi egyezés, valamint az egyházi berendezkedésük (nem az erdélyi püspök fennhatósága alá tartoztak) ebben igen komoly segítséget jelentett. A reformáció mellett először Nagyszeben, a szászok szellemi-kulturális központja tett hitet, amikor 1525 körül a város bírója, Pemflinger Márk és a helyi lelkészi testület is elfogadta Luther tanait.

1526-ban Mohács mezején a magyar katolikus egyház súlyos veszteséget szenvedett. Öt püspök és két érsek elesett az ország védelmében. A megüresedett püspöki és érseki székek betöltése elhúzódott, és bár a mohácsi vész a reformáció ügyét is hátráltatta, hosszú távon a főegyházi méltóságok betöltetlen széke hozzájárult a reformáció sikerességéhez. János király 1527-ben még tett egy erőtlén próbálkozást a nagyszebeni reformáció megfékezésére. Rendeletében ezt írja: nemcsak olvassák, tanulják és helyeslik a lutheránus eretnokséget, de nem átallják azt nyilvánosan dicsérni, vallani és terjeszteni sem.

Az erdélyi szászok legfontosabb keleti városa Brassó volt. Korán, már a 14. században kiemelkedik a környező települések közül. 1377-ben a Barcaság központjaként szerepel a leírásokban, szabadságjogait a 15. század

közepétől kezdődően több alkalommal is megerősítették. A 16. században az eredetileg szász lakosok mellé magyarok költöztek, de a város igazgatása a szászok kezében maradt, és a középkorban kialakult rendszer alapján működött. Brassó kulturális élete a korabeli viszonyok közt kiváló volt. 1388-ból maradt fenn a szász iskola első említése, a 16. század elején viszont már magyar és román helyi tanító működéséről is tudunk. Az oktatás színvonala magas volt, ugyanis már a 14. században több olyan diák neve is fennmaradt Brassóból és a Barcaságból, akik tanulmányaikat külföldi egyetemeken fejezték be.

Ebben a pezsgő erdélyi humanista környezetben látta meg a napvilágot Honterus János 1498-ban. Apja jómódú brassói bőrműves, Jorg Austen Lederer volt. Honterus a tanulmányait minden bizonnyal a brassói iskolában kezdte el, majd 1520-ban beiratkozott a bécsi egyetemre Johannes Aust ex Corona néven. Két évvel később, 1522-ben baccalaureusi címet szerzett, 1525-ben pedig magister fokozatot. Ennek birtokában a bécsi egyetemen előadásokat is tartott. Négy évvel később, 1529-ben a törökök elől Bécsből Regensburgba menekült, majd Krakóban 1530 tavaszán aláírta az egyetem törvényeit (subscribált).

Lengyelországi tartózkodása alatt kezdte el azt a kiadói munkát, amely később naggyá tette. 1530-ban Krakóban jelentette meg híres latin grammatikáját, azzal a céllal, hogy segítséget nyújtson azoknak a diákoknak, akik a latin nyelv tanulásában már haladó szinten voltak. Könyve sikerét jelzi, hogy az első kiadás példányai hamar elfogytak, 1532-ben Franz Mymer, Honterus barátja némiképpen módosítva újra közrebocsátotta. Ugyancsak 1530-ban jelent meg a másik nagyhírű munkája, amelyet a grammatikához hasonlóan iskolai célokra szánt. A mindössze 16 oldalas kozmográfiát az erdélyi olvasóknak címezte. A tudományok meghatározása után a világ országait írta le, majd a korabeli asztronómia és földrajz alapelemeit fejtette ki. Kozmográfiája a grammatikájához hasonlóan sikeres volt, közel ötven kiadást ért meg.

A néhány hónapos krakkói tartózkodás után Bázelen telepedett le. 1530 őszen érkezett az északi humanizmus fellelegvárába, ahol Erasmus is hosszabb időt töltött. 1532-ben itt jelentette meg Honterus Erdély legrégebbi térképét, amelyet a szebeni városi tanácsnak ajánlott.

1533-ban tért haza Brassóba. Tudásáért és a kultúráért tett erőfeszítései jutalmául 1534-ben a városi tanácstól egy szőnyeget kapott ajándékba, és még abban az évben megválasztották a százak tanácsába (*centumviratus*), két évvel később, 1536-tól kezdődően már szenátori tisztséget töltött be. Ebben az időszakban vásárolta saját költségén a nyomdafelszerelést, de nem tudjuk pontosan, hogy mikor és honnan. Az első nyomtatványai 1539-ből maradtak fenn, bár lehet, hogy már korábban is adott ki műveket. Ebből az évből kilenc kiadvány maradt az utókorra, nyomtatványai – többségében latin nyelvűek – elsősorban iskolai célokra szolgáltak. Görög és latin nyelvtant, antik szerzők írásaiból összeállított szöveggyűjteményt, földrajzi és jogi tankönyveket adott ki. Német nyelven megjelent munkái a reformációt szolgálták, a szászok számára készített kiadványokban egyházszervezési kérdéseket tárgyalt.

Brassó reformációja Honterus nevéhez fűződik. 1539-ben adta ki a *Reformatio Ecclesiae Coronensis* című munkáját egy Augustinus-kiadás előszavaként. Ebben tette közzé a reformok melletti elkötelezettségét, igazolta a Brassóban és a Barcaságban elinduló reformációt, az anyanyelvű igehirdetést és a két szín alatti úrvacsorázást. Művének időzítése nem volt véletlen, ugyanis János király még abban az évben Brassóba kívánt látogatni, Honterus pedig ezzel a művel támasztotta alá az éppen csak elkezdett reformáció szükségességét. A látogatás alkalmával meggyőződött a király kíséretéhez tartozó egyes főurak reformpártiságáról, de János király hirtelen halála és Martinuzzi Fráter György fellépése elodázta a reformáció beteljesítését.

1542-ben meghalt a gyulafehérvári püspök, Statileo János, helyettese a kolozsvári plébános, a humanista meggyőződésű Wolphard Adorján lett. Honterus és a brassói tanács ezt az alkalmat használta ki, hogy a reformációt Brassó környékén is megerősítse. Novemberben összehívták a barcasági papokat, ahol az evangélium hirdetésére, illetve az egyház megújítására szólították fel a jelenlévőket, majd 1542 decemberében a brassói tanács támogatásával sorra látogatták a környékbeli gyülekezeteket. Feltehetően ez alatt a két hónap alatt történt meg a Barcaság reformációja is.

A következő évben, 1543-ban Honterus újabb reformátori iratot adott ki *Reformatio Coronensis ac totius Barcensis provinciae* cím alatt. Ez a munkája az erdélyi reformáció első programszerű irata, amelyben részletezi az

istentisztelet megújításának szükségességét, a korábbi évben végzett egyházlátogatás tapasztalatait, valamint felhívja a lelkészek figyelmét az igaz hit megtartásának fontosságára.

Honterus János jelentőségét nem kell külön kihangsúlyozni. Ő volt az erdélyi szászok első reformátora, akinek tevékenysége kihatott a Brassó környéki magyar településekre is. A barcasági magyar gyülekezetek mellett Honterus reformátori tevékenységének köszönhetően ismerhette meg a reformációt Háromszék is. A brassói reformátor sikeressége azonban nemcsak a megtisztított ígehirdetésnek tulajdonítható. Idejekorán felismerte azt, hogy a reformáció csak akkor lehet teljes és széleskörűen elfogadott, ha a reformátorok teológiáját nyomtatásban is hozzáférhetővé teszi. Ezért alapította a nyomdát, ahol nemcsak teológiai munkákat adtak ki, hanem számos, az iskolai oktatásban nélkülözhetetlen tankönyv jellegű mű is megjelent.

Példáját a későbbiekben mások is követték. 1549-ben bekövetkezett halála után egykori munkatársa, Hoffgreff György szász teológus Kolozsvárra költözött, ahol a kolozsvári reformáció „atyjával”, Heltai Gáspárral közösen nyomdát alapított. A kolozsvári nyomda, Honterus nyomdájához hasonlóan, reformátori jellegű művek és tankönyvek kiadásával írta be a nevét a magyar művelődéstörténetbe.

Dávid Ferenc élete és reformátori munkássága

Az Erdélyben meghonosodó unitarizmus az evangéliumi racionalizmus talajában gyökerezik. Az unitarizmus erdélyi kialakulásában és elterjedésében a helyi reformátorok mellett jelentékeny szerepet játszottak Szervét Mihály (1511–1553) spanyol orvos, teológus, Rotterdami Erasmus (1466–1536) humanista tudós és az olasz emigráció jeles humanista képviselői: Valentino Gentile (1515–1566), Fausto (1539–1604) és Laelio Sozzini (1525–1562), Giorgio Blandrata (1515–1588).

A reformáció radikális ágaként Erdélyben kialakult unitárius felekezet Dávid Ferencet (1520–1579) tekinti alapítójának. A szász nemzetiségű David Hertel Kolozsváron született 1520 körül, és édesapja keresztnéve után nevezte magát Franciscus Davidisnek, azaz Dávid Ferencnek. A jómódú tímármester három fia közül Ferencet iskoláztatta. Tanulmányait Kolozsvárott kezdte, és Gyulafehérvárott, a káptalani iskolában folytatta. Talán őt azonosíthatjuk azzal a Franciscus Colosvariusszal, akit 1545-ben matrikuláltak Brassóban. Két évet tölthetett a koronás városban, mert 1548-tól 1551-ig a wittenbergi egyetem hallgatója volt.

Hazatérése után, immár a reformáció híveként, a kor gyakorlatának megfelelően iskolamesteri és prédikátori feladatokat látott el. 1551-ben Besztercén, 1552-ben Petresen, az esztendő végétől pedig szülővárosában tevékenykedett. Tekintélyének súlyát igazolja az, hogy 1555-ben a kolozsvári szászok plébánossá választották. Az 1550-es évek második felében egy sor latin nyelvű értekezésben védelmezte a lutheránus álláspontot az olasz orvos, Francesco Stancaro (1501–1574) krisztológiájával szemben. Ennek elismeréséül 1557-ben az erdélyi magyar protestánsok püspökévé (szuperintendenssé) választották.

Erdélyben az 1550-es évek végén két területi-nemzeti alapon szervezett protestáns szuperintendencia működött. Az egyikhez Szeben központtal a szász székek, a másikkal Kolozsvár központtal a magyarok lakta területek tartoztak, függetlenül attól, hogy a reformációnak melyik irányzatát fogadták el.